

Desať

Doplnené
o prieskum
Čo si Slováci
myslia
o kapitalizme

najväčších omylov **antikapitalistov**

Kritika kritiky kapitalizmu

RAINER ZITELMANN

Desať

najväčších omylov
antikapitalistov

Kritika kritiky kapitalizmu

Rainer Zitelmann

www.mafraslovakia.sk
www.knihy.hnonline.sk

ISBN: 978-80-8254-060-7

Obsah

Úvod 5

Časť A: Desať najväčších omylov antikapitalistov

1. Kapitalizmus je zodpovedný za hlad a chudobu 11
2. Kapitalizmus vedie k rastúcej nerovnosti 29
3. Kapitalizmus je zodpovedný za ničenie životného prostredia a klimatickú zmenu 51
4. Kapitalizmus opakovane vedie k novým hospodárskym a finančným krízam 73
5. Kapitalizmu dominujú bohatí, ktorí určujú politickú agendu 87
6. Kapitalizmus vedie k monopolom 101
7. Kapitalizmus podporuje sebeckosť a chamtivosť 121
8. Kapitalizmus nabáda ľudí kupovať výrobky, ktoré nepotrebujú 135
9. Kapitalizmus vedie k vojnám 159
10. Kapitalizmus znamená, že nebezpečenstvo fašizmu stále existuje 175

Časť B: Antikapitalistické alternatívy

11. Socializmus na papieri vždy vyzerá dobre (pokiaľ to nie je papier z učebnice dejepisu) 189

Časť C: Všeobecné vnímanie kapitalizmu

12. Čo si Slováci myslia o kapitalizme 223
13. Čo si o kapitalizme myslia ľudia v Ázii, Európe, Južnej Amerike a Spojených štátoch? 247

Záver: Antikapitalizmus ako politické náboženstvo 279

Trhové hospodárstvo a spoločná prosperita 293

Dotazník 311

O autorovi 315

Bibliografia 317

Menný zoznam 345

Úvod

V myslení verejnosti sa kapitalizmus spája so všetkým zlým, čo sa vo svete udialo. Pre mnohých ľudí, a nielen prívržencov politického náboženstva antikapitalizmu, je slovo kapitalizmus synonymom maximálneho zla. Kamkoľvek sa pozriete, vidíte, že kapitalizmus asi nemá veľa priateľov ani spojencov, a to ani napriek skutočnosti, že ide o najúspešnejší ekonomický systém v dejinách ľudstva.

Najväčší trik, ktorí antikapitalisti používajú, je porovnávanie systému skutočného sveta, v akom žijeme, s ideálom dokonalého sveta zo svojich snov. S ideálom, ktorý nikdy nikde na svete neexistoval. Antikapitalisti sa spoliehajú na fakt, že väčšina ľudí iba málo pozná dejiny, extrémnu chudobu a neľudské podmienky, v akých žili naši predkovia v čase pred príchodom kapitalizmu. A tiež vedia, že väčšina súčasníkov sa od učiteľov na školách a univerzitách iba málo dozvie o drsných a bezcitných podmienkach socializmu.

A nakoniec budúcnosť maľujú v čierno-čiernych farbách, pričom každý problém a krízu prisudzujú nie zlyhaniu štátu, ale údajným chybám trhu. Fakt, že každý jeden antikapitalistický systém bez výnimky skončil fiaskom, patrí k argumentom, aký žiadny socialista neprijme. Vždy majú poruke odpoveď, že to vôbec nebol „skutočný“ socializmus, pričom vám dôverne pošepkajú, že po sto rokoch zlyhaných socialistických experimentov konečne našli ten správny recept na fungujúci socializmus.

Všeobecne možno povedať, že kapitalizmus je systém založený na súkromnom vlastníctve a konkurencii, v ktorom sa spoločnosti slobodne rozhodujú, čo a v akom rozsahu budú vyrábať, pričom ich rozhodnutia ovplyvňujú trhom nastavené ceny. Ústredné úlohy v kapitalizme hrajú podnikatelia, ktorí vyvíjajú nové produkty a objavujú nové trhové príležitosti, a spotrebiteľia, ktorých samostatné nákupné rozhodovanie v konečnom dôsledku určuje úspech alebo neúspech podnikateľa.¹ Vo svojej podstate je kapitalizmus podnikateľský hospodársky systém. Ako najvhodnejší termín na jeho opísanie by slúžilo spojenie podnikateľská ekonomika. V socializme, naopak, prevláda štátne vlastníctvo, pričom tu neexistuje skutočná konkurencia ani reálne ceny. A okrem toho tam neexistuje podnikanie. Aké produkty sa budú vyrábať a v akom množ-

¹Čínsky ekonóm Wej-jing Čang v súlade s tradíciou rakúskej ekonomickej školy (konkrétne schumpeteriánskej ekonomie) zdôrazňuje úlohu podnikania. Pozri Wej-jing Zhang, *Ideas for China's Future*, a Wej-jing Zhang, „A Paradigmatic change“.

stve určujú centralizované štátne plánovacie orgány, a nie súkromní podnikatelia.

Žiaden z týchto systémov však nikde nefunguje v čistej podobe. V skutočnosti sú všetky hospodárske systémy zmiešané. V realite v socialistických systémoch existuje určité obmedzené vlastníctvo kapitálových statkov a výrobných prostriedkov a stopy trhového hospodárstva (v opačnom prípade by skolabovali oveľa skôr). V súčasných kapitalistických štátoch je množstvo súčastí socializmu a plánovaného hospodárstva (čo často brzdí funkcie trhovej ekonomiky a adekvátne deformuje jej výsledky).

Vo svojej knihe *The Power of Capitalism* (Sila kapitalizmu) som rozvinul „teóriu“, ktorú nazývam skúmavkovou teóriou. Je to skôr metafora ako teória, ktorú možno použiť na lepšie pochopenie historického vývoja. Predstavme si skúmavku, ktorá obsahuje prvky štátu a trhu, socializmu a kapitalizmu. Do skúmavky pridajme viac trhu tak, ako to v 80. rokoch minulého storočia urobili v Číne. Aké bude pozorovanie? Zníženie chudoby a zvýšenie prosperity. Alebo vložme do skúmavky viac štátu, ako to robia socialisti vo Venezuele od roku 1999. Čo sa potom stane? Uvidíme viac chudoby a menej prosperity.

Vidíme tu súboj protikladov: trhu proti štátu, kapitalizmu proti socializmu. Je to dialektický protiklad, pričom vývoj krajiny z hľadiska menšej alebo väčšej prosperity závisí od vývoja pomeru medzi trhom a štátom. Zatiaľ čo v 80. a 90. rokoch sme v mnohých krajinách videli posilňovanie trhových síl (Teng Siao-pching v Číne, Margaret Thatcherová v Spojenom kráľovstve, Ronald Reagan v Spojených štátoch, reformy vo Švédsku a začiatkom druhého tisícročia v Nemecku), dnes je to druhá strana, štát, ktorý v mnohých krajinách získava prevahu. Na úrovni ideí sa antikapitalizmus opäť dostal do módy a v rastúcej miere formuje uvažovanie novej generácie novinárov a politikov.

Keď som na turné po svete propagoval knihu *The Power of Capitalism*, často sa ma pýtali na veci, akými som sa v knihe nezaoberal: „A čo znečistenie životného prostredia?“ alebo: „Nestratili sa v kapitalizme ľudské hodnoty, neodsunulo sa nakoniec všetko na druhú koľaj na úkor dosahovania zisku? A neexistuje základný rozpor medzi demokraciou a kapitalizmom?“ Ak sa napokon pozrieme na Spojené štáty, tamojší ľudia sa pýtajú, či nie je jasné, že politické aktivity sú ovplyvňované veľkými peniazmi, a nie väčšinou voličov. Ľudia sa tiež pýtali, či sa neustále nerozširuje medzera medzi chudobnými a bohatými tak, ako nám opakovane tvrdia médiá. „A čo hovoríte na globálne monopoly ako Google

a Facebook, ktoré sú čím ďalej, tým silnejšie? A nie je za vojenské konflikty na svete zodpovedný kapitalizmus a nevytvoril hrôzostrašné diktatúry vrátane národno-socialistického režimu v Nemecku?“ A nakoniec ľudia, ktorí spochybňujú alebo zhadzujú kapitalizmus, sa pýtajú: „Nemali by sme vyskúšať alternatívy ku kapitalizmu?“ Niektorými z týchto otázok sa v tejto knihe zaoberám.

Keď budete čítať nasledujúce kapitoly, zakrátko zistíte, že v teoretickej rovine neargumentujem. Odporcovia kapitalizmu obľubujú debaty o teóriách, pretože vedľa, že v konceptuálnych diskusiách nie je také jednoduché rozhodnúť, kto má pravdu a kto nie, a tiež preto, lebo radi smerujú k výšinám abstrakcie. Teórie a abstraktné hospodárske modely sú však pre väčšinu ľudí príliš neuchopiteľné a nezrozumiteľné. To je prvý nedostatok. Druhým a oveľa vážnejším je to, že niektoré teórie sú lákavé preto, lebo sú konzistentné s tým, čo vieme – s našim vnímaním sveta. Ak sú koherentné, pútavo naformulované, dobre podané a čo je najdôležitejšie, v súlade s tým, o čom si myslíme, že už to poznáme, vedľa pôsobiť veľmi príťažlivo. Myslím si, že dôležitejšie je zistiť, či sú fakty, na ktorých je teória vybudovaná, skutočne pravdivé. Toto je slabina teórií, ktoré ponúkajú antikapitalisti. Nie sú v súlade s historickými údajmi a jednoducho iba umocňujú naše jednostranné vnímanie sveta.

Niektorí zástancovia kapitalizmu tiež radi diskutujú o hospodárskych modeloch. Nie som proti tomu, keďže modely majú svoje opodstatnenie. I tak si však myslím, že pred rozhodnutím, kto má pravdu, je zmyslupnnejšie diskutovať o historických faktoch ako zapájať sa do debát o teoretických modeloch.

V tejto knihe som si osvojil nasledujúci prístup: v Časti A som sa podrobne zameril na argumenty pravidelne namietané proti kapitalizmu. V prostrednej Časti B sa zaoberám otázkami alternatív ku kapitalizmu. Socializmus na papieri vyzerá vždy dobre – pokiaľ ten papier nie je učebnica dejepisu.

Tretia sekcia knihy, Časť C, je o všeobecnom vnímaní kapitalizmu. Možno ste už čítali knihu *Buď svetlo* od Stevena Pinkera alebo *Moc faktov* z pera Hansa Roslinga. Tie publikácie ma fascinovali, keďže dokazovali, ako sa väčšina ľudí mylí, ak verí, že v minulosti bolo všetko lepšie a celý svet sa zhoršuje. Medzi údajmi prieskumu existuje očividný protiklad v tom, ako ľudia vnímajú svet a aké sú fakty. To isté sa týka názoru ľudí na kapitalizmus, kde vidno ostrú odchýlku medzi historickými a ekonomickými faktmi na jednej strane a ľudským vnímaním na druhej. Poznám to v širšom meradle, keďže v rámci medzinárodného

výskumného projektu som sa pýtal ľudí v 21 krajinách na to, čo si myslia o kapitalizme.

Prvotným účelom tejto knihy nie je zapojiť sa do debaty s vedcami, ale zápasíť so všeobecnými názormi na kapitalizmus. Aj napriek tomu v niektorých kapitolách priamo riešim argumenty, ktoré zdôrazňuje množstvo popredných antikapitalistických intelektuálov, ako sú Thomas Piketty, Naomi Kleinová a Noam Chomsky, a ktoré môžeme nájsť v knihách a článkoch vedcov kritických ku kapitalizmu. Robím to v prvom rade vtedy, keď viem, že ich tézy našli živnú pôdu medzi veľkou časťou bežnej verejnosti. Samozrejme, že väčšina ľudí s antikapitalistickými názormi nikdy nečítala práce Karla Marxa ani súčasných kritikov kapitalizmu. Mnoho ich tiež si však vďaka presadzovaniu v médiách, univerzitách a na školách našlo cestu do všeobecného povedomia, pričom sa minimálne sčasti považujú za všeobecnú múdrosť, a to i napriek množstvu chýb, ktoré obsahujú.

Presvedčíte sa tiež, že zatiaľ čo niektoré tézy sa môžu zdať celkom nové a inovatívne (napr. kritika spotreby), v skutočnosti sú oveľa staršie. Hoci argumenty presadzované proti spotrebe sa môžu v čase meniť, terčom je stále to isté: kapitalizmus. Voľakedy argumenty hovorili o ničení kultúry, potom o údajnom nebezpečenstve „odcudzenej spotreby“ a teraz je to klimatická zmena. Niektorí antikapitalisti vrátane Naomi Kleinovej dokonca otvorene priznali, že sa začali zaujímať o problematiku klimatickej zmeny až potom, čo objavili, že táto téma je novou a účinnou zbraňou v boji proti jednej veci, ktorú maximálne nenávidia: kapitalizmu.

Kritici ma pravdepodobne obvinia z „jednostrannosti“. Je to preto, lebo veľký počet faktov a argumentov v tejto knihe napadne mnoho „právd“ o svete, v aký veľa ľudí začalo veriť. Rovnako bude protirečiť naratívom rozširovaným veľkou časťou médií (hneď sa k tomu dostanem).

To je dôvodom, prečo predpokladom na čítanie tejto knihy je otvorenosť voči faktom, ktoré môžu napadnúť váš pohľad na svet. V rámci nášho medzinárodného prieskumu sme respondentom v 26 krajinách predostreli 18 výrokov s cieľom zistiť ich názory na kapitalizmus. Iba málo ľudí súhlasilo s výrokom, že kapitalizmus zlepšil podmienky bežných ľudí vo svete. Oveľa viac respondentov verí, že kapitalizmus je zodpovedný za hlad a chudobu. Čísla, ktoré uvádzam v prvej kapitole, jasne ukazujú, že pravda je presne opačná.

Vo vzťahu k hladu a chudobe je však veľmi zložitá viesť diskusiu založenú na faktoch. Čím je téma nabitejšia emóciami, tým menej sú ľudia

ochotní prijať empirické údaje, ktoré protirečia ich názorom. Tento fakt sa opakovane potvrdzuje vedeckými pokusmi a štúdiami.

V sérii takmer totožných reprezentatívnych prieskumov z posledných troch desaťročí výskumníci ukázali respondentom hárok papiera s obrázkom a rečovou bublinou a spýtali sa nasledujúcu otázku: „Chcel by som vám porozprávať o incidente, ktorý sa udial nedávno počas panelovej diskusie o [nasledovali rôzne témy, ako genetické inžinierstvo, klimatická zmena, jadrová energia, znečistenie ovzdušia a podobne, ktoré sú emočne polarizujúce]. Experti hovorili o rizikách a najnovšom vývoji v uvedenej oblasti. Zrazu jeden z divákov vyskočil a na panelistov a obecenstvo niečo zakričal.“ Výskumníci potom požiadali respondentov, aby si na papieri pozreli osobu a rečovú bublinu, ktorá obsahovala text: „Prečo by som sa mal v tomto kontexte zaujímať o čísla a štatistiku? Ako dokážete hovoriť s takou ľahostajnosťou, keď v stávke je prežitie ľudstva a našej planéty?“ Pod rečovou bublinou bola otázka: „Myslíte si, že táto osoba má pravdu alebo nie?“ Táto otázka sa opakovala počas 27 rokov v 15 rozličných reprezentatívnych prieskumoch o rôznych vysoko emotívnych a kontroverzných témach. Väčšina respondentov pevne súhlasila s provokatérom, ktorého fakty nezaujímali. V priemere 54,8 percenta opýtaných tvrdilo, že provokatér odolný proti faktom mal pravdu. Iba 23,4 percenta s tým nesúhlasilo.²

Pri písaní tejto knihy nemám žiadny záujem osvojiť si umelú „centristickú“ pozíciu alebo sa napriek neodškriepiteľným faktom prispôbiť chybným názorom veľkého počtu ľudí. To znamená, že pri existencii stoviek kníh vytvorených s cieľom haniť kapitalizmus určite nie je nič zlé na napísaní knihy na jeho obranu. Na každom súde má obžalovaný nárok na obhajcu. Sudcom v tomto prípade si ty, drahý čitateľ, ktorý prichádza vyriečiť rozsudok len raz a až po tom, čo boli prednesené všetky fakty. V našom prípade ide o fakty, ktoré hrajú v prospech kapitalizmu. Proces, v ktorom neexistuje obhajoba a žalobca so sudcom sú kumpáni, je procesom iba na efekt. Debata o kapitalizme, bohužiaľ, pričasto pripomína zinscenovaný a nespravodlivý proces.

Veľmi ma zaujala jasná a jednoduchá terminológia, ktorú využil pri obhajobe trhového hospodárstva môj priateľ profesor Wej-jing Čang, známy ekonóm z Pekinskej univerzity. Jeho prácu som začlenil do tejto knihy na stranách 21 – 22. Čitateľom, ktorí sa doteraz v žiadnom rozsah-

---

² Porovnaj Kepplinger, *Risikofallen*, s. 62 – 63.

hu nezaoberali štúdiom kapitalizmu, odporúčam nenechať si kapitolu na koniec, ale prečítať si ju hneď po absolvovaní tohto úvodu.

Nakoniec by som sa chcel poďakovať vedcom a priateľom, ktorí mi pomohli svojou podporou aj kritickými komentármi ku knihe. Niektorí čítali vybrané kapitoly, iní celý rukopis. Moja vďaka patrí profesorovi Jörgovi Baberowskému, Dr. Danielovi Bultmannovi, profesorovi Jürgenovi W. Falterovi, profesorovi Thomasovi Heckenovi, Dr. Christianovi Hille-
rovi von Gaertringen, Dr. Helmutovi Knepelovi, profesorovi Eckhardovi Jessemu, profesorovi Hansovi Mathiasovi Kepplingerovi, profesorovi Wolfgangovi Königovi, Dr. Gerdovi Kommerovi, profesorovi Stefanovi Koothsovi, profesorovi Wolfgangovi Michalkovi, Reinhardovi Mohrovi, Dr. Kristianovi Niemietzovi, profesorovi Wernerovi Plumpemu, profesorovi Martinovi Rhonheimerovi, profesorovi Walterovi Scheidelovi, profesorovi Hermannovi Simonovi, profesorovi Frankovi Trentmannovi, profesorovi Bernd-Jürgenovi Wendtovi a profesorovi Erichovi Weedemu.

Moje osobitné poďakovanie patrí Dr. Thomasovi Petersenovi z Al-lensbachského inštitútu, ktorý mesiace viedol medzinárodný výskumný projekt, ako aj môjmu priateľovi Ansgarovi Grawovi, ktorý využil svoje schopnosti pri odbornej editácii tejto knihy.

1. Kapitalizmus je zodpovedný za hlad a chudobu

Kapitalizmu sa často kladie za vinu, že na svete sú hlad a chudoba. Čo si o tom myslíte? Znížil sa, zvýšil alebo nezmenil podiel svetovej populácie žijúcej v chudobe za posledné dekády?

V roku 2016 sa v prieskume medzi 26-tisíc respondentmi z 24 krajín zisťovalo, aký je ich názor na absolútnu chudobu počas ostatných 20 rokov. Iba 13 percent z nich verilo, že sa miera chudoby znížila. Naopak, až 70 percent bolo presvedčených, že sa zvýšila. Takéto chybné vnímanie bolo zvlášť výrazné v priemyselných krajinách. Napríklad v Nemecku iba osem percent respondentov verilo, že sa podiel ľudí žijúcich v absolútnej chudobe vo svete znížil. Štúdia z dielne spoločnosti Ipsos MORI viedla v roku 2017 k podobným záverom. V súlade s tým iba 11 percent nemeckých respondentov bolo presvedčených, že vo svetovom meradle sa absolútna chudoba znížila, pričom v Číne si to myslelo 49 percent opýtaných.³ Absolútna chudoba sa definuje pomocou nákladov na kôš základných tovarov a služieb. Každý, kto nedokáže získať tento kôš tovarov, sa považuje za chudobného v „absolútnom“ vyjadrení.⁴

Pred vznikom kapitalizmu žila väčšina ľudí vo svete v extrémnej chudobe. V roku 1820 žilo v absolútnej chudobe asi 90 percent svetovej populácie. Dnes je to menej ako 10 percent. A čo je najpozoruhodnejšie, po konci komunizmu v Číne a iných krajinách v posledných desaťročiach pokles chudoby nabral také tempo ako v žiadnej predchádzajúcej ére ľudských dejín. V roku 1981 bola absolútna miera chudoby 42,7 percenta. Do konca tisícročia klesla na 27,8 percenta a po roku 2021 sa dostala pod 10 percent.⁵

Dôležitý je práve trend, ktorý trvá desaťročia. Je pravda, že v protiklade k pôvodným očakávaniam Svetovej banky, ktorá tieto údaje zbiera, v posledných pár rokoch chudoba vzrástla. Stalo sa tak však najmä v súvislosti s následkami globálnej pandémie covidu-19, keďže situácia sa zhoršila v krajinách, kde už bola chudoba relatívne veľká.

³ Fink – Kappner, <https://de.irefeurope.org/Diskussionsbeitrage/Artikel/article/Globale-Armut-Positive-Entwicklung-negative-Einschatzung>

⁴ Svetová banka definuje absolútnu chudobu ako príjem pod medzinárodnou hranicou chudoby 1,9 USD (PKS) na deň. Toto je najkrutejší typ chudoby charakterizovaný drastickým nedostatkom základných položiek (vrátane a najmä jedla). Meranie chudoby v dolárových jednotkách (PKS) berie do úvahy variácie v kúpnej sile v rôznych krajinách (PKS = parita kúpnej sily).

⁵ Porovnaj Pinker, s. 87, Rosling, s. 52, Fink – Kappner. <https://de.irefeurope.org/Diskussionsbeitrage/Artikel/article/Globale-Armut-Positive-Entwicklung-negative-Einschatzung> a <https://www.worldbank.org/en/publication/poverty-and-shared-prosperity>.

Aj ďalšie dlhodobé trendy poskytujú dôvod na povzbudenie. Napríklad počet pracujúcich detí na svete významne klesol z 246 miliónov v roku 2000 na 160 miliónov po dvadsiatich rokoch.⁶ Pokles nastal napriek skutočnosti, že svetová populácia v rovnakom období narástla zo 6,1 miliardy na 7,8 miliardy ľudí.

Ak chceme porozumieť problematike chudoby, musíme sa pozrieť do dejín. Mnoho ľudí verí, že kapitalizmus je základnou príčinou svetovej chudoby a hladu. Majú úplne nerealistický obraz o predkapitalistickej ére. Johan Norberg, ktorý napísal knihu *Progress* (Pokrok), bol v mladosti antikapitalistom. Priznáva, že nikdy nerozmýšľal o tom, ako žili ľudia pred priemyselnou revolúciou. „Skôr som o tom rozmýšľal ako o dnešnej exkurzii na vidiek.“⁷ Popredná nemecká ľavicová politička Sahra Wagenknechtová v knihe *Die Selbstgerechten* (Pokrytecký) uvádza, že ľudia pred kapitalizmom bezpochyby žili v odriekaní, avšak tieto podmienky oslavuje za to, že prispeli k „oveľa pokojnejšiemu, k prírode vrúcnejšiemu životu, integrovanému do súdržných spoločenských“, čo bolo v porovnaní s kapitalizmom „pozitívne idylické“.⁸

Vo svojej známej štúdii o postavení robotníckej triedy v Anglicku Friedrich Engels opisoval pracovné podmienky raného kapitalizmu najdrastickejšími výrazmi a maľoval idylický obraz domácich pracovníkov pred tým, ako práca so strojmi a kapitalizmus prišli ruka v ruke zničiť tento krásny život: „Týmto spôsobom mali robotníci celkom príjemnú existenciu, viedli statočný a pokojný život v najväčšej zbožnosti a počestnosti a ich materiálne postavenie bolo tiež omnoho lepšie ako postavenie ich potomkov; nemuseli sa prepracovávať, nerobili viac, ako sa im chcelo, a jednako si zarobili na to, čo potrebovali, mali dosť času na zdravú prácu vo svojej záhrade alebo na poli, na prácu, ktorá sama osebe bola zotavením, a mohli sa okrem toho ešte zúčastňovať na rôznych zábavách a hrách svojich susedov; a všetky tieto hry s kolkami, loptami atď. prispeli k udržaniu zdravia a posilneniu tela. Boli to väčšinou silní, dobre stavaní ľudia, ktorí sa vo svojej telesnej konštrukcii ničím nelíšili od svojich roľníckych susedov. Ich deti vyrastali na voľnom, vidieckom vzduchu, a ak svojim rodičom pri práci pomáhali, stávalo sa to iba tu a tam

⁶ Melcher, Kinderarbeit: Alarmierende Entwicklung laut UN-Studie, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 10. júna 2021. <https://www.faz.net/aktuell/wirtschaft/kinderarbeit-alarmierende-entwicklung-laut-un-studie-17380670.html>

⁷ Norberg, *Progress*, s. 2.

⁸ Wagenknechtová, s. 58.

a o osem alebo dvanásťhodinovom dennom pracovnom čase nemohlo byť ani reči.⁹

Engels pokračuje: „Boli to ‚vážení‘ ľudia a dobrí otcovia rodín, žili mravne, lebo nemali príležitosť žiť nemravné, keďže v blízkosti neboli krčmy ani verejné domy, a pretože hostinský, ku ktorému si tu a tam zašli uhasiť smäd, bol sám ‚vážený‘ muž a väčšinou aj veľkonájomca, ktorý si potrpel na dobré pivo, prísny poriadok a včasnú záverečnú hodinu. Deti si nechávali po celý deň doma a vychovávali ich k poslušnosti a bohobojnosti...“ Mladí ľudia podľa Engelsa „vyrastali spolu v idylickej prostote a dôvernosti až do sobáša“. Jedinú Engelsonu negatívnu poznámku nájdeme v pokračovaní: „... boli duševne mŕtvi, venovali sa iba svojim malicherným, súkromným záujmom, svojim krosnám a svojej záhradke a nevedeli nič o mohutnom hnutí, ktoré hýbalo svetom. Cítili sa príjemne vo svojom pokojnom skleníkovom živote a nikdy by sa neboli bez priemyselnej revolúcie dostali z tohto, síce veľmi romantického a pohodlného, ale jednako len človeka nedôstojného života.“¹⁰

Obraz, aký majú mnohí ľudia o živote v predkapitalistických časoch, sa takýmito romantizovanými zobrazeniami zmenil na nepoznanie. Pozrime sa teda objektívnejšie na predkapitalistickú dobu v rokoch a storočiach pred rokom 1820.

Chudobu v žiadnom prípade nespôsobil kapitalizmus. Existovala dlhý čas a tisícročia formovala ľudské životy. Chudoba nemá príčiny – prosperita áno. Známý francúzsky historik Fernand Braudel napísal jednu zo všeobecne uznávaných prác o spoločenských dejinách od 15. do 18. storočia: *Civilisation matérielle, économie et capitalisme (XVe-XVIIIe siècles)* (*Materiálna civilizácia, ekonómia a kapitalizmus, 15. – 18. storočie*, v anglickom vydaní: *Civilization and Capitalism, 15th – 18th Century, Vol. I: The Structures of Everyday Life*). V knihe uvádza, že dokonca aj v relatívne bohatej Európe existovali neustále hospodárske poklesy a hlad. Výnosy z obilnín boli také úbohé, že dve po sebe idúce zlé úrody spôsobili katastrofu.¹¹ Aj v takom privilegovanom Francúzsku bolo v 17. storočí 11 veľkých hladomorov a 16 v nasledujúcom. Braudel podotýka, že tieto čísla sú pravdepodobne ešte príliš optimistické. V podobnej situácii boli všetky európske krajiny. Napríklad v Nemecku mestá a štáty neustále ničil hlad, jeden hladomor striedal druhý.

⁹ Engels, *Postavenie robotníckej triedy v Anglicku*, s. 32.

¹⁰ Engels, *Postavenie robotníckej triedy v Anglicku*, s. 32 – 33.

¹¹ Braudel, s. 73.

Mnoho ľudí verí, že k hladu a chudobe viedla industrializácia a urbanizácia. Braudel píše, že ľudia na vidieku niekedy zažívali ešte väčšie utrpenie: „Roľníci žili v stave závislosti od obchodníkov, miest a šľachty, pričom vlastné zásoby takmer nemali. V prípade hladomoru nemali žiadne iné riešenie, ako odísť do mesta, kde sa zhromaždili na uliciach a žobrali... Mestá sa čoskoro museli brániť voči takýmto pravidelným nájazdom, pričom nešlo čisto o žobrákov z okolia, ale o armády chudobných často z očividne vzdialených oblastí.“¹²

Ak by podmienky v mestách boli vo všeobecnosti horšie ako na vidieku, nehrnuli by sa do nich milióny ľudí. Nemecký historik ekonómie Werner Plumpe píše: „To, čo vytvorilo proletariát, nebol rozvíjajúci sa obchod ani priemysel. Vznikol samostatne v dôsledku rozsiahlej a väčšinou vidieckej nezamestnanosti... V skutočnosti industrializácia pomohla veľkému počtu ľudí uniknúť nízkej štruktúrálnej zamestnanosti a chudobe a prežiť vo forme pracovnej sily... Môžeme pripustiť, že kapitalizmus išiel v ústrety chudobnému obyvateľstvu, ktoré doslova nemalo čo stratiť, ale mohlo veľa získať.“¹³

To sa, samozrejme, vzťahovalo len na ľudí, ktorí si našli zamestnanie v mestách a boli schopní pracovať. K ostatným bol osud krutý. V Paríži vždy dávali chorých a invalidov do nemocníc. Z tých, čo boli schopní pracovať, vytvárali dvojice a zapájali ich do tvrdej, odpornej a nekonečnej driny pri čistení mestskej kanalizácie.¹⁴

Najväčším problémom mnohých krajín bol hlad. Vo Fínsku bol veľký hladomor v rokoch 1696 až 1697. Podľa odhadov zomrela štvrtina až tretina obyvateľstva. Aj v západnej Európe ľudia žili v neľudských podmienkach. V roku 1662 burgundskí kurfirsti hlásili kráľovi: „Vo vašej provincii tohtoročný hladomor zničil viac ako desaťtisíc rodín a tretinu obyvateľov vrátane tých z dobrých miest donútil jesť divoké rastliny.“ Kronikár dodáva, že „niektorí jedli ľudské mäso“.¹⁵

Ľudská strava pozostávala z ovsenej a iných kaší a chleba z podradnej múky, ktorý sa piekol raz za jeden alebo dva mesiace, pričom bol takmer vždy plesnivý a taký tvrdý, že v niektorých oblastiach sa musel sekať sekerou.¹⁶ Väčšina ľudí vrátane tých v meste musela prežiť s denným príjmom 2 000 kalórií, z čoho sacharidy tvorili výrazne viac ako

¹² Braudel, s. 74 – 75.

¹³ Plumpe, *Das kalte Herz*, s. 149 – 150.

¹⁴ Braudel, s. 75.

¹⁵ Braudel, s. 78.

¹⁶ Braudel, s. 78.

60-percentný podiel.¹⁷ Typické stravovanie predstavovalo celoživotné jedenie chleba, ešte viac chleba a kaše.¹⁸ Spotreba chleba bola výrazne vysoká medzi vidieckym obyvateľstvom a u najnižšej vrstvy robotníckej triedy. Podľa Legranda d'Aussy v roku 1782 jedával francúzsky robotník alebo roľník 1,4 kg chleba denne, avšak „tí, čo mali k dispozícii iné jedlo, takéto množstvo nekonzumovali“.¹⁹

Ľudia v tých časoch boli zhrbení a nízki. Ľudské telo sa v dejinách prispôsobilo neadekvátnemu kalorickému príjmu. Angus Deaton v knihe *The Great Escape* (Veľkolepý únik) písal: „Malí robotníci 18. storočia boli dôsledne chytení v nutričnej pasci. Nemohli veľa zarábať, keďže boli fyzicky slabí, a zároveň nemohli dostatočne jesť, keďže bez práce nemali peniaze na kúpu potravín.“²⁰ Niektorí ľudia fantazirujú o harmonických predkapitalistických podmienkach, kde bol oveľa pomalší život, avšak toto spomalenie existovalo najmä v dôsledku fyzickej slabosti spôsobenej stálou podvýživou.²¹ Odhaduje sa, že pred dvesto rokmi nebolo asi 20 percent obyvateľov Anglicka alebo Francúzska vôbec schopných pracovať. „Nanajvýš mali dostatok energie na zopár hodín pomalej chôdze denne, čo väčšinu z nich odsúdilo na život žobrákov.“²²

V roku 1754 jeden anglický autor napísal: „Súc vzdialení bohatstvu, francúzski roľníci nemajú ani nevyhnutnú obživu; je to druh ľudí, ktorí začne upadať pred štyridsiatkou... U francúzskych robotníkov už len ich vonkajší vzhľad dokazuje chátranie ich tiel.“²³ V iných európskych krajinách bola situácia podobná. Braudel uvádza: „Toto sú potom fakty, ktoré vyústia do vytvorenia biologického *ancien régime*, o ktorom diskutujeme: počet úmrtí sa približne rovná počtu narodení, existuje vysoká úmrtnosť detí, hladomor, chronická podvýživa a hrozivé epidémie.“ V niektorých desaťročiach dokonca zomrelo viac ľudí, ako sa narodilo.²⁴ Majetok ľudí sa obmedzil na zopár základných vecí, čo možno vidieť na súdobých obrazoch: niekoľko stoličiek, lavička a sud slúžiaci ako stôl.²⁵

A tak, ako ľudia žili, tak aj zomierali. Jedna správa z Paríža hovorí, že mŕtvych zašili do plátenných vriec, vhodili do hrobu chudoby v Clamar-

¹⁷ Braudel, s. 130.

¹⁸ Braudel, s. 130.

¹⁹ Citované podľa Braudel, s. 132.

²⁰ Deaton, s. 92.

²¹ McCloskey – Carden, s. 41.

²² Norberg, *Progress*, s. 12.

²³ Citované podľa Braudel, s. 90 – 91.

²⁴ Braudel, s. 91 – 92.

²⁵ Braudel, s. 283.

te – mimo hlavného mesta, a potom ich posypali nehaseným vápnom. Pohrebná procesia chudobného obsahovala „od blata ušpineného kňaza, zvon a kríž“. Takejto rozlúčke predchádzali neopísateľné podmienky v chudobinci, kde pre päť-, šesťtisíc chorých ľudí bolo k dispozícii iba 1 200 postelí, takže „novo prijatý je uložený medzi umierajúceho a nejakú mŕtvolu“.²⁶

Podrobným opisom skutočného života ľudí som chcel ukázať, čo znamená, keď 90 percent svetovej populácie žije v extrémnej chudobe. A v iných častiach sveta ľudia žili ešte v horších podmienkach ako v západnej Európe. Uznávaný britský ekonóm Angus Maddis sa špecializoval na dokumentovanie hospodárskeho rastu a rozvoja počas dlhých časových období. Na základe série vysoko zložitých výpočtov odhadol historický hrubý domáci produkt (HDP) na obyvateľa v niektorých hlavných svetových ekonomikách. V roku 1820 mal v západnej Európe, ktorej sme sa v tejto kapitole zatiaľ venovali, hodnotu 1 202 medzinárodných dolárov.²⁷ Podľa Maddisona bolo HDP na obyvateľa na podobnej úrovni aj v iných západných krajinách, ako napríklad v Severnej Amerike, Austrálii a na Novom Zélande. Vo zvyšku sveta bolo HDP na obyvateľa v roku 1820 iba 580 medzinárodných dolárov, čo bola polovica z úrovne západného sveta.²⁸

Positívny dosah kapitalizmu bude zrejmejší, ak si osvojíme dlhodobú historickú perspektívu. V roku 1 našej doby bol HDP na obyvateľa v západnej Európe 576 medzinárodných dolárov, pričom svetový priemer bol 467. To znamená, že v Európe sa v ére pred kapitalizmom od roku 1 do roku 1820 o niečo viac ako zdvojnásobilo. V krátkom období od roku 1820 do roku 2003 sa HDP na obyvateľa v západnej Európe zvýšil z 1 202 na 19 912 medzinárodných dolárov a v ďalších západných kapitalistických krajinách na 23 710 medzinárodných dolárov.²⁹

Oproti tomu v Ázii za 153 rokov od roku 1820 do roku 1973 HDP na obyvateľa stúpol zo slabých 581 na 1 718 medzinárodných dolárov. A v nasledujúcich 30 rokoch do roku 2003 vzrástol z 1 718 na 4 434 medzinárodných dolárov.³⁰

Takže čo spustilo tento dynamický vývoj? Nuž, rast HDP na obyvateľa v Ázii nastal v prvom rade vďaka skutočnosti, že po smrti Mao Ce-tun-

²⁶ Citované podľa Braudel, 491.

²⁷ Medzinárodný dolár je hypotetická menová jednotka, ktorá má rovnakú paritu kúpnej sily, akú mal americký dolár v Spojených štátoch v roku 1990.

²⁸ Maddison, s. 70.

²⁹ Maddison, s. 70.

³⁰ Maddison, s. 70.

ga v roku 1976 sa Čína rozhodla krok za krokom plynulo zavádzať kapitalistické princípy. Keďže znižovanie globálnej chudoby je výsledkom tohto čínskeho vývoja, rád by som sa ním zaoberal podrobnejšie.

Iba nedávno, v roku 1981, až 88 percent obyvateľov Číny žilo v extrémnej chudobe. Dnes je to menej ako jedno percento. Nikdy v dejinách sveta také množstvo stoviek miliónov ľudí neprešlo z najhoršej chudoby do strednej triedy v takom krátkom časovom období. Ak sa zameriame na čínsky príklad, môžeme sa veľa dozvedieť o tom, ako chudobu prekonať – nie teoreticky, ale na základe historickej skutočnosti.

Najskôr sa pozrime do minulosti. Koncom 50. rokov 20. storočia v dôsledku Maovho Veľkého skoku vpred zomrelo 45 miliónov ľudí. Je prekvapujúce, že väčšina ľudí, ktorí sa v škole učia o skutočných (alebo údajných) problémoch spojených s kapitalizmom, nikdy nepočuli o Veľkom skoku vpred, najväčšom socialistickom experimente v dejinách.

O tejto látke som podrobnejšie písal v knihe *The Power of Capitalism*, kde som citoval čínskeho novinára a historika Jang Ťi-senga: „Hladovanie, ktoré predchádzalo smrti, bolo horšie ako smrť samotná. Obilie nebolo, divoké rastliny boli zjedené, dokonca odlupovali kôru zo stromov. Na naplnenie žalúdkov sa používal ešte aj vtáčí trus, potkany a bavlnené výplne. Na kaolínových poliach hladujúci prežúvali hlinu, ktorú kopali.“³¹ Často sa vyskytoval kanibalizmus. Zozačiatku zúfali dedičania jedli iba zdochliny zvierat, avšak neskôr začali vykopávať mŕtvych susedov, aby ich uvarili a zjedli. Spolu s inými druhmi mäsa sa na čiernom trhu predávalo aj ľudské.³² Po smrti Maa vypracovali a následne aj rýchlo ukončili štúdiu, ktorá v obvode Feng-jang zaznamenala „na jar v roku 1960 až 63 prípadov kanibalizmu vrátane páru, ktorý uskrtil a zjedol svojho osemročného syna“.³³

V roku 1958, pred Maovým Veľkým skokom vpred, bola stredná dĺžka života niečo pod 50 rokmi. Do roku 1960 však klesla pod 30(!). O päť rokov neskôr, potom, čo sa hladovanie a zabíjanie skončili, opäť stúpila na necelých 55. Takmer tretina narodených počas najtemnejšej fázy najväčšieho socialistického experimentu v ľudských dejinách sa nedožila jeho konca.³⁴

³¹ Citované podľa Lee, s. 80.

³² Dikötter, *Mao's Great Famine*, s. 320 – 321.

³³ Chang – Halliday, s. 533.

³⁴ Deaton, s. 39.

Po skončení ľudskej a ekonomickej katastrofy Maovej éry začali Číňania vysielat' svojich zástupcov do iných krajín s cieľom analyzovať tamojšiu realitu. Chceli tieto štáty na vlastné oči spoznať a zistiť, z čoho by sa dalo poučiť. Od roku 1978 poprední čínski politici a ekonómovia uskutočnili množstvo ciest. Absolvovali 20 výjazdov do viac ako 50 krajín s cieľom identifikovať politiky, ktoré by viedli Čínu k hospodárskemu úspechu. Keď uvideli napríklad pracovné postupy v Japonsku, zrazu im bolo všetko jasné. Okamžite si uvedomili, že komunistická propaganda im roky klamala, keď porovnávala „slávne“ úspechy socializmu v Číne s „úbohosťou“ kapitalistických krajín. Ako sa účastníci ciest za poznaním sami presvedčili, v skutočnosti to bolo celé naopak. „Čím viac sme zo sveta videli, o to viac sme si uvedomovali, ako veľmi sme pozadu,“ často hovoril Teng Siao-pching, otec následných kapitalistických reforiem v Číne.³⁵

Bolo by však nesprávne veriť, že Čína akosi z noci na ráno „konvertovala“ na kapitalizmus alebo začala okamžite rušiť plánované hospodárstvo v prospech trhového. Čínska vláda urobila pomalý skúšobný štart a postupne dávala štátnym podnikom väčší podiel samostatnosti. Prechod od socialistického, štátom riadeného hospodárstva na trhovú ekonomiku sa neudial rýchlo. Bol to proces, ktorý trval roky až desaťročia – a ešte zďaleka nie je ukončený. Prinajmenšom rovnako dôležité ako opatrenia smerujúce zhora nadol – čiže z komunistickej strany –, boli iniciatívy zdola, napríklad z radov poľnohospodárov.

Po trpkých skúsenosti s Veľkým skokom vpred sa rastúci počet vidieckych roľníkov chopil iniciatívy a rozhodol sa napriek oficiálnemu zákazu opätovne zaviesť súkromné vlastníctvo poľnohospodárskej pôdy. Čoskoro sa i tak ukázalo, že výnosy súkromných fariem sú oveľa vyššie, takže stranícki funkcionári umožnili ľuďom pokračovať. Prvé experimenty sa uskutočňovali v „žobráckych dedinách“, keďže funkcionári dospeli k záveru, že „ak sa tam veci nepodaria, nič zlého sa nestane, pretože z úplného dna nie je možné klesnúť nižšie“. V jednej z týchto dediniek vedúci straníci umožnili roľníkom ako súkromným vlastníkom obhospodarovať polia s nízkym výnosom. Polia okamžite vynášali trojnásobok v porovnaní s kolektívnym hospodárením.

Dlho pred zrušením zákazu súkromného roľníctva v roku 1982 sa napriek socialistickým princípom objavili v Číne spontánne iniciatívy roľníkov na opätovné zavedenie súkromného vlastníctva. Výsledok bol

---

³⁵ Lee, s. 159.

výnimočne pozitívny: ľudia už neboli nútení hladovať a poľnohospodárske výnosy sa výrazne zvýšili.

Takéto zmeny neboli viditeľné iba vo vidieckych oblastiach. Popri veľkých štátnych podnikoch existovalo množstvo mestských spoločností, ktoré formálne patrili mestám a obciam, avšak boli čoraz výraznejšie riadené ako súkromné firmy. Často sa ukázalo, že sú kvalitnejšie ako ťažkopádne štátne podniky, keďže neboli predmetom reštriktívnych smerníc plánovaného hospodárstva. V 80. rokoch minulého storočia sa zakladalo čoraz viac de facto súkromne riadených podnikov. Socialistický systém, pre ktorý bolo jedinou voľbou štátne vlastníctvo pod dohľadom orgánov centralizovaného štátneho plánovania, bol čoraz viac narušaný zdola.

Rastúci význam získali novo vytvorené Špeciálne ekonomické zóny, v ktorých sa nepoužíval socialistický hospodársky systém, ale povolili sa v nich kapitalistické experimenty. Prvá takáto zóna sa vytvorila v meste Šen-čen v blízkosti hospodársky nezávislého kapitalistického Hongkongu, ktorý bol v tom čase kolóniou britskej koruny. Podobne ako v prípade Nemecka, kde pred postavením Berlínskeho múru rastúci počet ľudí utekal z východu na západ, aj socialistickú Čínsku ľudovú republiku sa cez vtedy malé rybárske mesto Šen-čen čoraz viac ľudí snažilo opustiť a prejsť do kapitalistického Hongkongu.

Teng Siao-pching bol dostatočne inteligentný na to, aby si uvedomil, že vojenský zásah a prísnejšie hraničné kontroly základný problém nevyriešia, ale je potrebné analyzovať a eliminovať príčiny úteku ľudí z krajiny. Keď sa vedúci straníci z provincie Kuang-tung, do ktorej Šen-čen patrí, začali situáciou zaoberať podrobnejšie, zistili, že utečenci z pevninskej Číny si na hongkonskom území na opačnej strane rieky Šen-čen založili dedinu. Zarábali tam stonásobne viac ako ich krajanovia na socialistickej strane.

Teng zareagoval vyhlásením, že na zastavenie odlevu musí Čína zvýšiť životnú úroveň na svojej strane rieky. Šen-čen, ktorý mal vtedy menej ako 30-tisíc obyvateľov, sa stal miestom prvého čínskeho experimentu s voľným trhom. Povolili ho stranícke kádre, ktoré v Hongkongu a Singapore na vlastné oči videli, že kapitalizmus funguje lepšie ako socializmus.

Z miesta, kde mnoho ľudí riskovalo životy pri úteku z krajiny, sa táto bývalá rybárska dedina zmenila na pulzujúcu metropolu s 12 miliónmi obyvateľov a prosperujúcou ekonomikou sústredenou na elektronický a telekomunikačný priemysel, ktorá dosiahla vyšší príjem na osobu v porovnaní s akýmkoľvek iným čínskym mestom s výnimkou